

Posluchači slova Empirická antropologie pro teologii?

Raymund Schwager SJ

Uprostřed transcendentální analýzy popisuje Karl Rahner člověka jako „posluchače slova“. Touto „definicí“ rozumí, že člověk je na základě své duchovní struktury otevřen směrem k absolutnu a vykonává všechny úkony poznávání a chtění uvnitř nekonečného horizontu. Kvůli této své transcendenci směrem k absolutnu je člověk také zásadně schopen přijímat „z absolutna poselství“. Je posluchačem možného slova a následně díky své duchovní přirozenosti také povinen pečlivě se ptát a zkoumat, jestli pro něj v průběhu dějin nevzešlo skutečně slovo nebo poselství.

Jelikož podle židovsko-křesťanského přesvědčení Bůh vpravdě promluvil a zjevil se ve Slovu, spatřuje Rahner v „posluchači slova“ nejen formální popis druhu lidské podstaty, nýbrž také odkaz na jeho nejhlubší a existenciální realizaci života. Člověk je pak celým člověkem, pokud *slyší na* absolutní Slovo. Jeho formální podstata se zároveň stává v naslouchání nejkonkrétnějším obsahem jeho života. Pokud je člověk z filosofického a teologického pohledu zcela posluchačem slova, vyvstává otázka, zda může být přibližně zaznamenána a popsána tato jeho povaha také z empirického hlediska. U K. Rahnera hrála tato otázka potud roli, jak byla jeho teologie výrazně určena exerciční praxí, v níž jde o „metodické nacvičení si“ slyšení slova Božího. Analyzoval také povahu básnického slova či základních lidských slov (např. srdce) a mohl tak konkrétně ukázat, jak hluboko je člověk zakořeněn ve slovu.

Na otázku, zda existují pro jeho filosofii a teologii rovněž v empirických vědách systematicky určené body, však blíže nepřistoupil. Avšak právě tato otázka se dnes naléhavě vnucuje. Na jedné straně jsou transcendentálně-filosofické úvahy většinou lidí obtížně přístupné a také z nich vycházejí nedostatečně konkrétní opěrné body, jak by bylo možné se postupně onomu slyšení naučit a nacvičit si jej. Na druhé straně se přímo nabízí k dispozici empirická antropologie, která je zcela centrovaná na slyšení (a mluvení), takže by mohla nakonec zahrnout realizování oné metody pro praxi. Takovou antropologii vypracoval Alfred Tomatis z Paříže, jenž na základě dlouholetých bádání v lecčem pokročil jednotlivými konkrétními kroky k názorům, které připomínají v ústředních bodech Rahnerovy *Posluchače slova*.

I. Cesta ke slyšení

Tomatis vyvinul svou antropologii z lékařské praxe a z toho, co souviselo s výzkumem. Přitom k tomu navíc vřadil svá nová empirická bádání do širšího rámce evoluční teorie. Fylogeneze a ontogeneze podle něho úzce souvisejí. V obou oblastech však nenásleduje nekriticky dnes převládající představy, nýbrž jde v důležitých bodech vlastními cestami.

a) Slyšení jako vrcholný bod evoluce

Naslouchající člověk stojí na konci a na vrcholném bodu dlouhé evoluce. Podle Tomatis se ukazuje zvláštní význam *ucha* právě z jeho dějin a ze způsobu, jak jsou mnohé jiné funkce organismu propojeny se slyšením. Ucho je nejvyšší komplexní orgán, který se

skládá ze tří částí (vnější, střední a vnitřní ucho tvořené kostěným a v něm uloženým blanitým labiryntem) a to uchovalo ode všech dřívějších stupňů evoluce centrální elementy a funkce a integrovalo je. Pro všechny vyšší živé bytosti má orientace v prostoru, zachování rovnováhy a kontrola tělesných pohybů fundamentální význam. Všechny tyto funkce se dějí podle Tomatis ne náhodně díky vnitřnímu uchu, takže patří dohromady a tvoří „fasety procesu, který můžeme označit jako dialog“. Přitom hraje při specificky lidské komunikaci zvláštní roli přímý postoj, který by měl být ustavičně vylepšován a dopracováván. Vrcholného bodu vývoje se dosahuje, setká-li se ucho a artikulovaná řeč.

V průběhu dlouhé evoluce v sobě ucho postupně integrovalo nejenom různé funkce organismu. Tomatis jde o krok dále a vědomě zastává hypotézu, že se komplexní evoluce dokončila pod indukcí slyšení: „Souhrnná fylogeneze, která se opakuje v zarážejícím, i když zkráceném způsobu od lidské ontogeneze, je určena od naslouchání a tím od hledání řeči, logu, (abychom vzali původní slovo, které daleko lépe vystihuje význam tohoto fenoménu).“ Lidské tělo – jako výsledek této dlouhé evoluce – ční proto nakonec do svého okolí jako živá anténa a především dovnitř světa tónů, aby vstoupilo do univerzální komunikace. Přitom samozřejmě hrají všechny smysly svou vlastní roli; nejvyšší forma integrace a komunikace se však odvíjí díky slyšení a mluvení.

Obraz vysílače a přijímače je sám o sobě příliš jednoduchý, aby se učinilo zadost komplexnímu dění. Tomatis zdůrazňuje, že slyšení je daleko více nežli pasivní přijímání. Zahrnuje mnohočetné formy aktivního zpracování, kontroly a zpětné vazby. V míře, jak přibývala v průběhu evoluce vnitřní organizace a sebekontrola živých bytostí, stávaly se také schopnějšími vnímat okolní svět diferencovaněji. Slyšení a mluvení jako nejvyšší *formy komunikace nakonec vyžadují maximum vnitřní koordinace*.

Vnitřní ucho se svou nejvýše komplexní organizací slouží především ke zpracování tónů, které přicházejí z vnějšku, a dekodování (rytmu, výšky a hloubky, doprovodně horních a dolních tónů atd.). Podle Tomatis se lidské ucho nejprve naučilo zpracovávat rytmus (tanec), a potom až samu hudbu. Teprve na konci k tomu přistoupila analýza artikulované řeči, přičemž hraje rozhodující roli hlemýžď (ve vnitřním uchu), neboť díky jeho rafinované struktuře se tu daří „vyčíst z komplexních akustických informací jednoduché, analyzovatelné periodicity“.

Tomatis nechápe lidské ucho jenom jako orientační orgán. Podle něho slouží zrovna tak k tomu, aby *shromažďovalo energii pro psychický život*. Přitom rozlišuje dvě formy energie. „Jedna se stará o výživu neuro-vegetativního systému a opírá se v podstatném o látkovou výměnu. Druhá krmí dynamiku těla a (toho) myšlení, které v ostatním nejsou k dělení.“ Mozek potřebuje nejenom cukr a kyslík, nýbrž ještě jinou výživu, totiž *stimul*. Skrze plynulý příjem smyslového dráždění sbírá ucho energii, aby dynamizovalo tělo a zvýšilo jeho *tonus*. Vysoké tóny při tom působí dynamizující. Nejsilnější zátěž celého komunikačního systému se však děje skrze to, co Tomatis nazývá „zvuk života“ a k čemu musíme později ještě obšírněji přistoupit.

b) Ucho jako kybernetický kontrolní orgán

Díky slyšení nejsou pouze přijímány a zpracovávány informace z vnějšku; ono slouží také k sebekontrolě. Systematickým zkoumáním lidí s poškozením sluchu odkryl Tomatis nejprve fundamentální souvislost, ba paralelismus mezi slyšením a mluvením. Výsledek těchto zkoumání formuloval v zákonu: „Hlas obsahuje jako horní tóny pouze frekvence, které ucho slyší.“ Když je např. slyšení zabrzděno (je mu zabráněno) umělým ne (jemu) přirozeným prostředkem, ztrácí hlas i nejcvičenějšího řečníka nebo zpěváka ihned svou jistotu. Tato souvislost ukazuje, že ucho koná při mluvení kontrolující funkci. Když nám někdo nenaslouchá, ztrácíme sami jistotu hovořit. Ucho slouží jako kybernetický orgán, díky němuž

hovořící trvale ohmatává své vlastní mluvení, dozírá a připisuje na vnitřní normu. S tímto názorem souvisí, že Tomatis právě při otázce, jak tóny dospívají od bubínku k vnitřnímu uchu, se jasně odklání od akademické medicíny. Podle něho se toto neděje přes kůstky středního ucha (kladívko, kovádlíka a třmínek), nýbrž přes spánkovou kost, která vede dál vibrace kůže bubínku k vnitřnímu uchu. Kůstky středního ucha slouží spíše k tomu, aby kontrolovaly napětí kůže bubínku (kladívkem) a na druhé straně tlak kapaliny ve vnitřním uchu (skrze třmínek) a udržovaly je uvnitř určitých hranic. Vždy podle výšky nebo hloubky tónů, které chceme slyšet, může být tlak snadno změněn. Ucho se samo aktivně zaměřuje na tóny, jde jim vstříc a přijímá je. Může se však také při příliš velkém hluku nebo z jiných důvodů, na které ještě později upozorníme, více chránit, nebo dokonce uzavřít.

Kontrola se děje ještě jiným způsobem. Ucho, které neustále ohmatává a koriguje spontánní tok řeči, pracuje nezbytně s lehkým zpožděním kvůli času, který potřebuje ke svému fungování. Tento průtah může být důležitý. Zkušenost naučila Tomatis, že *tok řeči není oběma ušima střežen stejným způsobem*. Všichni lidé mají spíše vedoucí ucho (*oreille directrice* – dominantní). Tím by mělo být pravé ucho, neboť *zpracování informace přes levé ucho je méně přesné a trvá o něco déle*. Jelikož však řeč velmi trpí, jakmile se stává kontrola nepřesná a průtah příliš velký, je s to pouze pravé ucho hlas artikulovat a modelovat s vyšší precizností.

Přesto vykonává také levé ucho vlastní a nenahraditelný příspěvek. Cestou přes pravou polovinu mozku je totiž informace zatížena vysoce afektivní kvalitou. Na ní pak závisí dalekosáhle to, zda je hlas slyšen rád nebo ne. Zdařilá integrace pravého a levého ucha má tudíž pro dobré mluvení nejvyšší význam. Tomatis v tom spatřuje zásady pro celou psychologii. Pravému uchu přiřazuje především otcovskou a levému mateřskou stránku. Tyto elementární lidské vztahy mají také následně pro slyšení rozhodující význam. Na jejich zdárné činnosti dalekosáhle záleží stav harmonie řeči. *Slyšení zahrnuje celého člověka*.

c) Slyšení tělem

Uši nefungují samy, nýbrž v souzvuku s celým tělem. Již u zvířat kontroluje vnitřní ucho orientaci v prostoru a tělesné pohyby. K tomu je nezbytné, že se *projektuje vnitřní obraz o vlastním těle*. Toto může být – jako u nižších zvířat – nejprve spíše rudimentární; zlepšuje se však ponenáhlu v průběhu evoluce. U člověka k tomu přistupuje především vzpřímená chůze a daleko komplexnější zpracování nervového systému. Tím získává také vnitřní obraz o vlastním těle mnohem vyšší preciznost. Současně je kůže vybavována díky evoluci, od zvířete k člověku, mnohem bohatěji smyslovými buňkami. Tomatis věří, že může v této souvislosti ukázat, že jak obraz o vlastním těle, tak činnosti kůže nejúžeji souvisejí s uchem a především s hlemýžďem ve vnitřním uchu. Mluví obrazně o človíčkovi (*homunculus*), který je vrolován do hlemýžďe. Nejotevřenější části zavinujících se chodeb hlemýžďe, kde se také nachází nejvíce sluchových buněk, odpovídá hlava, prvnímu závitě paže, druhému trup a konci nohy. *Když nás někdo neposlouchá, můžeme třeba chřadnout v nějakém vnitřním orgánu*.

Vnitřní ucho funguje v rezonanci s celým tělem, a kůže spolu naslouchá. Přispívá podstatně k podpoře a kontrole slyšení. Kůže reaguje zvláštním způsobem na dotek a vztah. Také pod tímto pohledem hraje efektivita následně rozhodující roli. Ucho působí jako anténa, která naslouchá jak do světa tónů ven, tak do hloubky vlastního tělesného bytí. Jenom v souzvuku obou stran se může zdařit pravé slyšení, a pouze souzvuk se dostaví jenom tam, kde souhlasí základní lidské vztahy a kde slyšící žije v míru se svým tělem.

Pojmové mínění je tudíž pouze částí mluvené komunikace. Větší část se děje přes efektivitu a obraz těla, které se při řeči spolu chvějí a vyjadřují se především v barvě zvuku. Mluvíci rozechvěje nejen své hlasivky, nýbrž celé své tělo uvede v pohyb, přičemž mohou při chvění vystoupit silně do popředí určité části těla. Vibrace se přenášejí na slyšícího, který

reaguje zároveň spolu celým svým tělem. Hovořící tak mohou svými hlasy ponořit naslouchajícího jak do blažené a osvobozující *koupele* souzvuku, tak také jejich těla podráždit, otrástit jimi, napadnout je a zranit nebo jednoduše unavit.

Poněvadž celé tělo spolu naslouchá, je důležité držení těla. Pouze *vzpřímené tělo je dostatečně bdělé* a napjaté, aby slyšelo precizně. Tím je současně oživeno ucho a nervový systém a nabírají energii. Člověk se tak stává ještě bdělejším a celé jeho tělo získává přídavkem na pružnosti a oživení. Deficitní slyšení naproti tomu působí umdleně a tělo se stává ochablým. To dodatečně ovlivňuje slyšení. Pozorné nebo chybné slyšení má – každé v jiném směru – samo v sobě zesilující působení.

d) *Selektivita ucha*

Lidské ucho neslyší stejně všechny zvuky. Je zvláště založeno tak, aby vnímalo tóny mezi 800 a 3000–4000 Hz (chvění za sekundu). Vyšší a nižší zvuky vnímá o něco méně kvalitně. Neexistuje však pouze tato všem lidem společná selektivita. Každý člověk má mimoto své vlastní ucho. Tomatis provedl v tomto směru rozsáhlá zkoumání a zjistil, že např. existuje zvláště muzikální ucho. Spočívá to v tom, že slyšící slyší mezi 800 a 3000 Hz každý vyšší tón o něco lépe nežli předcházející, zatímco ještě vyšší tóny jsou zase méně kvalitně zaznamenány. Vedle muzikálního ucha má *každá řeč své vlastní ucho*. Aby člověk dobře hovořil cizí řečí, pro to nestačí znát jen odpovídající slova a gramatiku. Ucho musí být především vychováno k tomu, aby nově slyšelo. Pouze tak si může učící se přivlastnit také barvu zvuku cizí řeči a tím lehkost v mluvení.

Selektivita ucha závisí – vedle mateřské řeči – především na individuálních zkušenostech. Ucho se může otevřít nebo zavřít, a může se dokonce chovat vůči tónům určité výšky nebo hloubky vstřícněji nebo odmítavěji. Silné traumatické zkušenosti vedou snadno k průlomům při 4000 Hz. Ucho se také může zavřít vůči určitým lidem nebo vůbec odepřít slyšení. Podle Tomatisa má částečná, nebo dokonce úplná hluchota velice často psychické příčiny. Vzniká z narušených mezilidských vztahů. Přitom se projeví vadné slyšení, jelikož člověk vnímá celým tělem, také rušivě na těle, což může vést dokonce k ochromení.

Selektivita ucha má i v dalším ohledu velký význam. Tóny mezi 125 a 1000 Hz odpovídají především tělesné dimenzi člověka a nevědomí. V poloze hlasu mezi 1000 a 3000 Hz se vyjadřuje artikulovaná řeč, logika, vědomé Já a každodenní komunikace. Oblast od 3000 až 8000 Hz je přiřazena konečně intuici, ideálům a očekáváním slyšícího a jeho spiritualitě. U toho, kdo méně zachycuje, se může stát, že čím, tím, jak ve své podprostřednosti nemusí zrovna slyšet výšky a dolejší tóny, bude v podráždění nazývat „barevnější slovo“ přeháněním. Všechny tyto rozličné faktory, při kterých souzní také pravá a levá strana a tím otcovský a mateřský prvek, se ukazují jedním nebo druhým způsobem v křivce slyšení každého jednotlivého člověka. Tomatis je přesvědčen, že – s předpokladem velké zkušenosti – se můžeme dovědět o člověku rozhodující skrze test slyšení.

e) *„Elektronické ucho“*

Tomatis se od začátku své badatelské práce nespokojil s tím, aby analyzoval lidské slyšení a mluvení (zpívání) pouze teoreticky. Jeho výzkumy vždycky vyrůstaly z praxe a zpětně na ni byly i zaměřeny. Pátral proto brzy po metodě, jak a pokud možno co nejvíce odstranit chybný vývoj a poškození při slyšení. K tomu především vynalezl „elektronické ucho“. Je tím myšlen aparát, který – podle své nejjednodušší formy – sestává z mikrofону, sluchátka a mezi tím se chová jako zapnutý elektronický přístroj, který může pravé nebo levé sluchátko podle volby zesílit, hluboké tóny postupně vypnout a vyšší pozvednout („filtrované tóny“). Mluvicí je tak uveden do postavení, aby slyšel své vlastní mluvení kvalitnějším

způsobem. Tomatis mohl stále znovu zjišťovat, že se řeč velice rychle mění, stává se živější a jasnější, a že se zlepšují tělesné funkce samé, jakmile se mluvící nově slyší. Na základě těchto zkušeností formuloval svůj druhý zákon: „Dá-li se uchu možnost slyšet opět korektně už nevnímané nebo ne dobře vnímané frekvence, tak se tyto (frekvence) okamžitě a nevědomky objeví v hlasu.“ Bohatá zkušenost s „elektronickým uchem“ ho zavedla ještě o krok dále, a sice ke zjištění, že jsou také možná trvalá zlepšení. Cestu k tomu zakotvil ve třetím zákoně: „Akustická stimulace opakovaná po určitou dobu vede ke konečné změně sluchu a následně fonaci.“

Díky „elektronickému uchu“ se může lidské ucho učit slyšet natrvalo nově a lépe. Přitom Tomatis nedává cvičícím slyšet jenom jejich vlastní hlas. Dlouhá zkušenost mu ukázala, že hudba od Mozarta a gregoriánský chorál mají zvláštní, ucho vychovávající sílu. Díky své nové metodě dosáhl mnohých a zčásti nanejvýš překvapujících léčebných výsledků, které se týkaly nejenom slyšení, nýbrž také duše postižených pacientů, a dokonce vedly k tělesným uzdravením. V tomto praktickém úspěchu viděl vždy rozhodující důkaz pro správnost své teorie.

f) „Zvuk života“, nebo „slyšení slyšení“

Nejenom lidé, kteří utrpěli zvláštní psychickou poruchu nebo poškození, potřebují pomoc, aby nově slyšeli. Každý člověk se musí teprve učit správnému a úplnému slyšení. Tomatis rozlišuje mezi *slyšet* (*entendre*) a *naslouchat* (*écouter*). Ucho, které pouze slyší, může sice přijímat hlásky, není však přitom probuzeno. Slyšící reaguje mdle anebo unaveně. Části jeho těla a jeho duše (*psyché*) se spolu nechvějí, nebo dokonce činí výslovně odpor. Jeho hlas se „nerozpaluje“ a chybí mu především oživující horní tóny. Nervový systém a *cortex* (mozková kůra) přijímají méně dynamizující energie. Pročež není správně probuzeno vědomí a tonus těla zůstává mdlý. Mluvící se proto rychleji unaví a slyšící nejsou pozváni ke komunikaci, nýbrž spíše jsou skrze ni zatíženi. Dialog je těžkopádný a stále hrozí přerušením. Aby se tento nepříznivý stav překonal, je zapotřebí pečlivé výchovy a zacvičení ucha. To se musí učit tónům aktivně jít vstříc. Musí začít s učením pravému naslouchání.

Nejenom pro bezprostřední komunikaci a živý dialog je naslouchání důležité. Tomatis neustále zdůrazňuje, že člověk je k tomu založen a jeho naslouchání na to zacíleno vstoupit do komunikace s celým kosmem. Toto je pro něho více než krásný způsob mluvy; neboť pouze ucho, které se umí (a rozumí tomu) zcela „zaostřit“ a naslouchat *dovnitř* univerza, dostává plnost dynamizujících energií. Jenom tak se stává vědomí plně bdělé a jen tímto způsobem bude slyšícímu možné integrovat tlumené hlubiny svého vlastního tělesného bytí a své afektivní vazby, tzn. získat zároveň vůči nim distanci a svobodu. Pouze člověku s naslouchajícíma ušima budou přiděleny pravé intuice a pouze pro takového člověka jsou vyšší ideály víc než umělá nebo zatěžující nadstavba.

Ucho, které se učí naslouchání, zapaluje nakonec samo sebe. Začíná slyšet „zvuk života“, jak to Tomatis nazývá. Je mu darován vzácný dar: slyšet současně sebe sama žít a chvět (vibrovat). Začíná vnímat velmi jemné a velmi vysoké bzučení, které zaznívá současně, a podobá se cvrkání velmi mnoha cikád v teplé letní noci. Zvuk života nemá co do činění s fungováním tělesných orgánů, poněvadž jeho velmi jemný a rovnoměrný rytmus se liší od všeho (krevní oběh, tlukot srdce, dech, zažívání atd.). Neruší ani komunikaci s jinými lidmi, nýbrž tvoří – podobaje se prazvuku – *trvalé pozadí*. Ustupuje ale zpět, jakmile se člověk ponoří zcela do všedního dne, a hrozí, že se zcela ztratí, pokud je člověk přemožen napětím, problémy a konflikty.

Fyziologicky vysvětluje Tomatis tento „šum života“ pomocí schopnosti buněk Cortiho orgánu, jejichž prostřednictvím zaznamenávají příjemné stereocilie (výběžky) vláskových buněk i ty nejjemnější pohyby, totiž Brownův molekulární pohyb. V odpovědi na to rozlišuje

tři způsoby slyšení: „zvuk života“, modulaci, která k tomuto zvuku přistupuje a *cochleou* je registrována, a konečně kvantitativní modulace, které jsou odemykány vestibulárně.

Pokud je ucho schopno uchopit i ty nejjemnější pohyby, podaří se mu *fúze jeho nejhlubších možností*, přičemž je obrátí zpět na sebe samy. Slyšení může současně pomocí molekulárního pohybu tekutiny vnitřního ucha samo sebe slyšet, a dochází k oběhu, při kterém dárce a příjemce souhlasí. Tento poslední důsledek je zapotřebí zaznamenat. Komunikuje člověk o univerzu a molekulárním pohybu nakonec pouze sám se sebou? Slyší pouze svůj vlastní život? Odpověď na tuto otázku nemůže být dána jednoznačně empirickou vědou. Je ale závažné, že empirie proniká až k této otázce. Tomatis může zajisté také zachytit slovo bible „na počátku bylo slovo“ jako vůdčí motiv; použije to ale ve svém vědeckém díle pouze obrazně a nejde zde o žádný krok dále. Osobně ovšem, jak dokládá interview, které poskytl bratru Régis Marie od *Communion de Jérusalem* (z Paříže), pronikl svou prací až k jednoznačné křesťanské víře. Tento bratr se sám naučil zpívat u Tomatisa, a jemu svěřil, že poslední a *skutečné naslouchání spočívá v ryzí modlitbě*. Dokonalého slyšení byl schopen jenom Kristus, a proto on je také pravým Slovem Božím.

Poslední *společná hra* všech schopností slyšení a nejvyšší forma uvědomění a sebe informování jsou nezbytné, aby se člověk mohl stát zcela svobodným, aby to, co ho potká, co možná nefalšovaně přijímal. Ucho, které začíná slyšet samo sebe, získává něco ze svobody a distance vůči všem proniknutým (prohlédnutým) pohybům v hloubce vlastního tělesného a psychického bytí. Slyšení, které slyší samo sebe, ukazuje člověku, že zpracoval své afektivní sklony a předsudky o kousek dál. Nyní smí důvěřovat, že je s to slovo, které se má vnímat, rozlišovat od svých vlastních přízemních žádostí, které ho snadno klamou v rostoucí míře. Stane se zcela „posluchačem Slova“ (Rahner).

II. Řeč matky a Boha jako Otce

Člověk se stává člověkem díky slyšení. Tento postup nezačíná až po narození, nýbrž již v mateřském lůně. Tomatis obrátil svůj zájem už velmi brzy k otázce, zda a jak může plod slyšet. Udělal k tomu komplikované experimenty, a první výsledky mu daly popud k tomu, aby učinil problematiku slyšení před narozením stále více centrem svého bádání. Co jsme doposud popsali jako jeho antropologii, měli bychom proto prohloubit i z tohoto pohledu.

a) Slyšení v mateřském lůně

Právě po čtyřech a půl měsících začíná vespívající dítě v lůně vnímat hlas své vlastní matky. Nezaznamenává sice žádné artikulované hlásky, neboť k tomu mu schází schopnost dekodování, avšak zřejmě si začíná uvědomovat afektivní zvuk hlasu. Tato časná komunikace je fundamentální, aby se dělo jeho správné zrání. Když Tomatis poprvé předložil počátkem padesátých let své (toho se týkající výsledky) bádání, nebrali ho jeho kolegové v oboru vážně a narazil se svým názorem *o slyšícím dítěti v matčině lůně* na téměř jednomyslné odmítnutí. Mezitím se však situace zcela změnila, neboť se v posledních letech objevily početné práce, které potvrzují z různých stran jeho tehdejší výsledky bádání, ba stalo se dokonce módou hovořit o životě před narozením.

Tomatis se liší ovšem také ještě dnes v důležitých bodech od toho, co je všeobecně uznáváno. Tak třeba zastává, že plod vnímá hlas matky nikoli skrze plodovou vodu, jak i sám dříve věřil, nýbrž přes páteř (*conduction osseuse*). S tím souvisí, že podle něho plod zaznamená pouze vysoké tóny, jak jsou zprostředkovány díky vibračním kostí, a že se umí zaclonit vůči chaotickým šumům v plodové vodě (tlukot srdce, práce žaludku a střev, pohyby těla). Tyto vysoké tóny odpovídají tedy dosti přesně „filtrovaným tónům“ jeho elektronického

ucha. Přes ně dává svým klientům často poslouchat hlas jejich vlastní matky ve filtrované podobě (bez hlubších tónů) a probouzí tím ještě jednou *vzpomínku* na způsob jejich naslouchání před narozením. Přestože jsou reakce obyčejně opravdu intenzivní, učinil s tím Tomatis jen dobrou zkušenost a mohl v mnoha případech uvést blokové vývoje znovu do pohybu.

Schopnost plodu slyšet v mateřském lůně má svůj organický základ v tom, že ucho je jako jediný smyslový orgán plně vytvořen, zdokonalen a vycvičen již před narozením, přičemž v této době může ovšem fungovat jenom vnitřní ucho. Tento časový náskok ucha v ontogenezi ukazuje stále více na dominující význam slyšení. Z toho však vysvítá zvláštní faktum: ucho je už činné, dříve než je mozek dostatečně vyzrálý. V liturgii slyšíme dříve, než rozumíme. Tomatis se proto domnívá, že smyslové buňky a nižší stupně mozku mohou již uskláňovat „otisky“ (či vtisky) před tím, než jsou vycvičeny a zdokonaleny vyšší funkce. Pokud tyto přistoupí, jsou informace, které byly před tím uschovány v archaické paměti, vyzdvíženy na vyšší rovinu a tam nově zpracovány.

Tomatis jde dokonce směle dopředu a předkládá hypotézu, že buňky a první nasazení nervového systému by mohly zrovna ony „otisky“ (*imprintings*) uskláňovat (či uschovávat) ještě před tím, než je ucho plně vytvořeno. K této překvapující hypotéze došel na základě svých klinických zkušeností. Když dává klientům poslouchat hlas jejich matky přes „elektronické ucho“, je spuštěn normálním způsobem proces, při němž se dají rozlišit jasné fáze a mezi sebou odlišit navzájem. Na základě těchto zkušeností se Tomatis odvažuje vyslovit hypotézu, že embryo může již před vytrápením ucha vnímat první dojmy a reagovat přes kůži. Archaická forma paměti pak není vázána na mozek, nýbrž je rozdělena rozváděcími okruhy přes celý organismus. V přeneseném smyslu by se mohlo dokonce říci, že každá živá buňka je schopna příjmu a tím je „uchem“. Nejčasnější dojmy proto mohou zanechat stopy po vzpomínkách, které prostřednictvím „filtrovaného“ hlasu matky mohou být později částečně znovu vzbuzeny.

S tímto náhledem spojuje Tomatis hypotézu o psychickém vývoji. Protože první vjemy jsou „programovány“ na velmi nízké rovině – na rovině buňky a periferních kolektorů – musejí být později vyzdvíženy na vyšší stupně – ve stejném kroku s organickým a psychickým růstem. V nižších poschodích nashromážděné „vzpomínky“ musejí zaplavit ony vyšší. „Pokud tento nervový proces rozšiřování nenastane, je paměť prvních naprogramování vzpomínek i nadále lokalizována v periferních kolektorech a vzniká možnost, že nikdy paměť nepřesáhne toto stadium.“ Když nejsou stopy vzpomínek vyzdvíženy na vyšší rovinu, pak vyvstává nebezpečí, že člověk později reaguje stále na rovině nižších automatismů. Senzomotorické zvukové okruhy „mohou o to přesněji pracovat, čím důkladněji je čistíme a čím více jim ulehčíme od všech překážek. Přirozeně nemůže být cílem odstranit první výsledky, my je spíše musíme přivést na povrch. Musejí být dále řízeny, integrovány a zařazeny, aby konečně zaujaly, odpovídající době svého vzniku a významu, správnou hodnotu místa.

Dopraveny z temnoty do světla vědomí, nedoceníitelné jsou hodnoty pro pochopení pozdější integrace. Tato velice odvážná hypotéza pro dnešní medicínu, neurologii a antropologii určitě vyžaduje další diskuze a zkoumání. Teologie proto pozorně sleduje tyto rozhovory, neboť se z nich snad mohou vytvářet účinné modely pro problematiku slova nezvyklých novostí, které vyrůstají ze současnosti. Tak např. konkrétní zformování tradičního a platného učení o dědičném hříchu v přítomnosti, pokud se nachází v interpretační krizi, je opět přivedeno na „vlnovou délku“ srozumitelnosti, takže tento hřích (ona vina) je spíše předáván poukazem na „původ nežli jenom napodobením lidského údělu“. Snad by tu mohl nový názor Tomatisa v něčem dále pomoci.

Pokud by měly „stopy vzpomínek“ sahát nazpět skutečně až k buněčnému životu, potom by existovala od počátku praforma psychického života. V tomto případě se snadněji

mohlo stát rozumným, že nejenom tělo, nýbrž také „duševní“ život stávajícího se člověka byl formován od počátku díky pozitivnímu a negativnímu „naprogramování“, které později také vchází jako integrující součásti do vědomého chtění. Pomocí antropologie Tomatise by mohly být snad i další symbolické výpovědi tradice, které jsou obtížně přetlumočitelné nebo pouze autoritativně předkládány a bez hlubší vnitřní vitality zachovávány, nově oživeny a uchráněny před tím, aby zakrněly na pouhé „hluché“ šifry.

b) Mateřská řeč a symbol otce

Nezávisle na odvážné hypotéze, že stopy vzpomínek sahají zpět až do buněčného života, je dnes dalekosáhle uznáváno, že člověk je už v mateřském lůně posluchačem a celým svým bytím žije v onom světě, který je *určován hlasem jeho matky*. Plod sice vnímá díky barvě zvuku pouze afektivní stránku řeči; avšak ta je o to důležitější a má rozhodující vliv na pozdější duševní a tělesný vývoj. Zkušenosti s elektronickým uchem a s filtrovaným hlasem matky ukazují Tomatisovi, že tento hlas utváří člověka pro celý jeho život. Zůstává, i po odpoutání od matky, vepsán do těla a řeči každého jednotlivce, a sice podle Tomatise na nejnižší nervové rovině. „Mateřský hlas je nepochybně zvukovou základnou, o kterou se opírá tvoření řeči. Matka vyjadřuje svou náladu, své city a především svou lásku v akustickém materiálu, který plod vnímá zcela zvláštním způsobem. Tento proces nemůže být vůbec přeceněn ve svém významu. Totéž platí také pro funkce vyššího řádu, které se později vyvíjejí skrze projekci kochleární informace na kůře velkého mozku. Má-li se tato projekce uskutečnit, musí být přenosová cesta, která probíhá přes jádra v centrálním nervovém systému, především v oblasti thalamu, volná ode všech zátěží, všech afektivních překážek.“

Dále jsme se výše drželi zásady, že podle Tomatise má pravé ucho kontrolovat artikulovanou řeč a že pravou stranu přiřadil otci. Význam této výpovědi bude srozumitelný v její plné nosné šíři, pokud zároveň rozvážíme, jakou roli podle něho hraje matka na rovině první komunikace a afektivity řeči.

Integrace racionální a otcovské strany je podle Tomatise životně nutná, aby se dospívající člověk mohl nejen tělesně, nýbrž také duševně odpoutat od mateřského klína a vstoupit do komunikace s cizími lidmi. Svobodné ovládnutí artikulované řeči je bez této integrace polární skutečnosti nemožné. *Afektivní odpoutání od mateřského klínu se však neděje tím, že se vlastní minulost potlačí a nahradí jednostranně racionálním světem.* Minulost a duševní ražení (tedy vtisknutí) hlasem matky nemohou být nikdy setřeseny. O to důležitější je to, že se tento svět matky vyrovnává skrze velký polární symbol, a tím může být pouze symbol otce.

Náš dnešní („oficiální“) svět je jednoznačně racionální a technický. Dominující racionalita v něm je, ale nikoli již vztažena na protipól. Není proto již žádným světem otců, neboť *symbol otce je nezbytně polární k onomu (symbolu) matky*. Naše společnost se stala dalekosáhle „společností bez otců“. Extrémnější směry ve feministické teologii chtějí nyní ještě tuto tendenci uspišit tím, že napadají také symbol otce pro Boha a chtějí ho nahradit symbolem matky. Jelikož podle křesťanského chápání pravý Bůh stojí nad rozdílností pohlaví, je na poslední teologické rovině tato výměna názorů bezpředmětná. Feministická teologie však pocituje natolik právě své poslání, pokud staví otázku také na rovinu charakteru symbolu řeči a náboženského způsobu vyjadřování.

Ta má velký význam pro duševní utváření a ražení (tedy otisk). Pokud se ale poněkud uskuteční antropologie Tomatise, pro což mnohé mluví, potom by mohl být onen směr feministické teologie, který zásadně napadá symbol otce, falešný. Oněch „devět měsíců v ráji“ a ona s tím související mateřská řeč hrají tak výraznou roli v životě každého jednotlivého člověka a tím také kultur, že by bylo spíše osudným, pokud by tato stránka byla ještě zesílena redukcí řeči o matce-bohyni.

Tím by byla polarita naprosto zrušena. Nedošlo by ke kreativní výměně názorů s jednotlivými racionalitami našeho světa, nýbrž by byl proti němu pouze postaven útěk do jiného světa. Jak otcovský, tak mateřský symbol, které jsou jenom symboly, jakmile zůstanou polárně vztaženy navzájem, zdegenerují. Jazyk symbolů bible, s její řečí o Bohu jako otci, by měl být proto vyrovnanější, jak to opravdu chtějí proudy ve feministické teologii. Jistě je to velice oprávněné, ba dokonce nutné vypracovat pečlivě a nebojovně, že k Otci-Bohu náležejí také ženské prvky. Právě tím se konkrétně ukazuje, že symbol otce je skutečně symbolem a že nemáme co do činění s pouze abstraktním pojmem, jemuž jsou odříznuty kvůli jeho jednoznačnosti živé kořeny. Tomatis naléhá neustále na nezbytnost této polární integrace. Jeho antropologie by proto mohla být pro feministickou teologii pravou výzvou, které by se měl postavit na mnoha rovinách.

III. Svět násilí a otevřené ucho

Rozdíl mezi slyšením (*entendre*) a nasloucháním (*écouter*) je pro Tomatis rozhodující; neboť člověk nalézá obvykle spontánně cestu ke slyšení, avšak cesta k naslouchání vyžaduje dlouhou výchovu a nacvičování. Proč takový rozdíl? Tomatis nepřistupuje k této otázce systematicky. Jednou poznamenává: „Největšími problémy se zdají být projekce vnějšího světa, které jsou integrovány do nervového systému a podřizují ho přinucením, která zabraňují tomu, že vývoj na psychické rovině probíhá zrovna tak bezproblémově jako na (rovině) anatomické.“

a) Násilí na kořenu řeči

Proč jsou vnášeny problémy z vnějšího světa do dospívajícího člověka, se stane zřejmým díky antropologii, která se nejprve zdá mít málo společného s antropologií „od slyšení“, která by ale mohla názor Tomatis přesto doplnit na hlubší rovině. Míněnou je antropologie od R. Girarda. Podle ní hraje násilí v každé společnosti a kultuře rozhodující roli. Přes otevřené nebo většinou sublimní formy legitimního násilí se v každé společnosti omezí tendence k nekontrolovanému a pustošícímu násilí. Podle toho je každý člověk narozen do světa, který je charakterizován mnohočetnými mechanismy násilí. Ty hrají roli pouze při zachovávaní veřejného pořádku a působí už na kořenu každé kultury. Jak se Tomatis pokusil sáhnout ve své badatelské práci na život před narozením, tak Girard stanoví před ustavením společnosti a řeči: „Musíme se pokusit dát stranou celý kontext již konstituovaných významů, abychom pochopili, že právě na prapůvodnějších rovinách působí mechanismus *zástupné oběti* a vynáší nejelementárnější vrstvy.“ Podle Girarda neexistuje žádný význam uvnitř artikulované řeči, který by v pozadí nebyl označen násilnou obětí.

Pokud jsou svět a řeč fundamentálně charakterizované subtilním mechanismem násilí, potom nevnímá stávající se člověk ve své totální otevřenosti díky hlasu matky nejenom její lásku, ale ve svém na pospas vydaném bytí cítí nutně také ohrožení. Cesta komunikace se proto stává současně cestou „sebe zastínění“, „sebe obhajování“. Otevření a slyšení je doprovázeno „sebe stahováním“ a „sebe uzavíráním“. Ucho zůstává tedy stát na půl cesty: otevírá se ke slyšení, ale nikoli k naslouchání.

b) Nepřátelská rota a otevřené ucho

Tematika násilí a slyšení se v bibli potkávají. Neexistuje žádná náboženská tradice, v níž hraje svým způsobem dominující roli jak slovo a slyšení, tak také násilí. Bůh se ohlašuje svému lidu skrze slovo a zjevuje se nakonec sám jako věčný Logos ve světě. Tento svět je

však od Kaina a Ábela přes kříž Krista až k apokalyptickému konci časů určován násilím. Girard vnáší svou antropologii dále výlučně až do nitř bible. Tomatis sice zůstává ve své vědecké práci o něco zdrženlivější, osobně ale vidí také on dovršení své antropologie ve slyšení slova Boha. Zůstanou oba tyto názory stát nesloučeny vedle sebe, nebo se mohou právě z bible nakonec společně nahlížet?

Přes velikou vzdálenost doby Starého zákona se zdá být samo Slovo Boha zcela vetkáno do světa násilí. Na rozhodujících místech se ale začíná odrážet zřetelné diferencování. V četných žalmových nárcích se setkáváme například neustále s rotou násilníků, kteří obkličují osamělého prosebníka:

*Obklopuje mě množství býků,
bašanští tuři mě obkličují.
Své tlamy na mě otvírají
jak dravý lev řvoucí. (Žl 22,13–14)*

Nebo:

*Vždyť se tolik o mně šeptá – slyšel jsem to – hrůza odevšad!
Spolu se proti mně radí, usilují zničit mi život. (Žl 31,14)*

Nejniterněji ohrožený prosebník křičí k Hospodinu, a spoléhá na to, že mu bude pomoheno. Také často dosvědčuje, že mu byla udělena skutečně pomoc a že Bůh zasáhl. Bůh ale působí především skrze své Slovo:

*Jako déšť a sníh padá z nebe
a nevrací se tam,
ale svlažuje zem
a působí, že může rodit a rašit,
ona pak obdařuje semenem rozsévače
a chlebem toho, kdo jí,
tak se stane s mým slovem, které vyjde z mých úst:
nevrátí se ke mně bez účinku,
ale vše, co jsem chtěl, vykoná
a zdaří se mu, k čemu jsem ho poslal. (Iz 55,10–11)*

První účinek tohoto mociplného slova spočívá v tom, že uschopňuje posluchače slyšet nově a lépe. Tak hovoří v žalmu 40 prosebník, který byl zachráněn z jámy hrůzy a před početnými nepřáteli:

*V obětních darech si nelibuješ,
zato jsi mi otevřel uši.
Celopaly a smírné oběti nežádáš,
tehdy jsem řekl: „Hle, přicházím.“ (Žl 40,7–8)*

Se sluchem, který Bůh prosebníkovi otevřel, daroval mu zároveň novou řeč, řeč plnou nebeské melodie:

*Novou píseň vložil mi do úst,
chvalozpěv našemu Bohu. (Žl 40,4)*

Ve všedním životě Izraele hrály žalmy velkou roli. Především v době exilu, kdy nebyl v Jeruzalémě král, natož prorok, mohly být svaté písně, zpěv a hudba – vedle Zákona – důležitým, ba spolurozhodujícím faktorem pro to, aby se mohla víra v Hospodina v jinak smýšlejícím a nepřátelském okolním světě udržet. Těmito písněmi se ucho lidu neustále nově otvíralo pro slovo Pána. Zůstávalo v nich sice také mnoho dvojznačného, a v Izraeli existovalo vedle slyšení také mnoho zatvrzelosti. Proroci, kteří slyšeli, museli proto lid, který často nechtěl slyšet, neustále kárat ve jménu Hospodina:

*Přived' sem lid, který je slepý, ačkoli má oči,
a hluchý, ačkoli má uši. (Iz 43,8)*

Nejzřetelněji je popsán osud toho, kdo slyší, a musí žít v národě, který nechce slyšet, v písních o Božím služebníkovi:

*Pán, Hospodin, mi dal dovedný jazyk,
abych uměl znaveného poučovat (utěšujícím) slovem.
Každé ráno mi probouzí sluch,
abych ho poslouchal, jak je povinnost učedníka.
Pán, Hospodin, mi otevřel ucho
a já se nezdráhal, necouvl nazpět.
Svá záda jsem vydal těm, kteří mě bili,
své líce těm, kteří rvali můj vous. (Iz 50, 4–6)*

Lidé jsou unavení a utlačeni, protože musejí žít ve společenských a kulturních podmínkách, které jsou určeny mechanismy násilí, mechanismy, které z jejich strany vedou k násilí vůči služebníkovi. Tomu je však dána schopnost vzpřimovat unavené a utlačené. Služebník však nemůže naprosto disponovat podle své libosti svou schopností. Bůh s ním spíše jedná tak, že mu každý den znovu otevírá ucho: „Každé ráno mi probouzí sluch, abych ho poslouchal, jak je povinnost učedníka.“ Slyšící je tím uschopněn vyslovovat sám nové slovo, slovo povzbuzení a útěchy. Současně se učí, každodenním otevíráním svého ucha, chovat se také vůči přítomnému násilí dosud nepoznaným způsobem: „Svá záda jsem vydal těm, kteří mě bili.“ Nové chování aktivní svobody vůči násilí vzhledem k utrpenému násilí vyvěrá z dennodenně nového slyšení Boha.

V člověku existuje instinktivní tendence reagovat na ránu ranou, na násilí násilím. Tento způsob reakce většinou předchází každé věcné úvaze a musí být proto hluboko „naprogramován“ v nervovém systému a v mozgovém kmeni. Má-li se člověk učit novému chování, pak nestačí pouze morální poučení. Změna musí začít tam, kde jsou uskládněny automatismy, podle řeči Tomatis v periferních kolektorech, v jádrech nervového systému a v mozgovém kmeni. Všechna tato nižší centra musejí být „zaplavena“, aby v nich uskládněné „stopy vzpomínek“ mohly být osvobozeny, automatismy rozpuštěny a aby mohl začít nový život na vyšší spirituální rovině skrze slyšení.

Když Bůh každý den probouzí služebníkovi ucho, pak je to jasný poukaz na to, že ani zde nejde o pouhé morální maximum, kterému by se mohl člověk naučit jednou provždy. Díky stále novému slyšení může slovo spíše proniknout služebníka ve všech hlubinách jeho duše a jeho těla a „zaplavit“ ho, a tak bude možné – dokonce v situacích, které normálně spouštějí jenom instinktivní reakce – nové chování.

Svědectví Božího služebníka činí zřejmým, jak spolu naprosto souvisí otvírání ucha s překonáním násilí. Tyto písně jsou zároveň nejzřejmějším starozákonním předběžným ohlášením přicházejícího osudu Ježíše. Také on se naučil ze slyšení hlasu svého Otce nepřerchat před svými nepřáteli, ani se s nimi nesetkávat v násilí. Antropologie *slyšení* (Rahner, Tomatis)

a antropologie *mimesis* a *násilí* (Girard) sahají ze své strany až k jádru křesťanského Zjevení, a odtud se stává viditelné, jak dovršují to nejlepší.